

**პროფესორ შუშანა ფუტკარაძის ღვაწლი ისტორიული
სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს
ლინგვოკულტუროლოგიური შესწავლის საქმეში**

პროფესორ შუშანა ფუტკარაძის კვლევის ობიექტს, როგორც ეთნოლინგვისტური, ისე კულტუროლოგიური თვალსაზრისით, წარმოადგენს ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო, ანუ ის ტერიტორია, სადაც ამ რამდენიმე წლის წინ ერთ-ერთ სოფელში ტექსტის ჩაწერის დროს ჩვენს კოლეგას უთხრეს: „დღემდე ვერ მოვახერხე ჩემი მემლექეთის ნახვა და, თუ ასე გაგრძელდა, როცა მოვკვდები, თვალები ღია დამრჩება“.

ეს ის ქვეყანაა, სადაც „**მინცხამ გურჯიჯა არ იცის, იმას ქართველ კაცათ არ თვლიან**“ (ფუტკარაძე, 1993:81), სადაც, მიუხედავად არაერთი დაბრკოლებისა, მაინც ასე ლოცულობენ:

„გახსოვდეს, ვინ ხარ, სიდან მოსული,
ვისი სისხლი გაქ ტანში გართული,
იცოდე, რომ გაქ სისხლი ქართული,
ქართულ ქოქზე ხარ ამომართული...
ქართული ენა გულში დამალე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!..
ღმერთ შეეხუეწე ლამაზ ქართულით,
ღვთის ემანეთი ტკბილი გურჯულით,
ღმერთ ესმის ჩუენი გულში ფურჩულიც,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!..
გამჩენელს ესმის ყველას სათქმელი,
ყველას მოუსმენს ადრე თუ მალე,
უფალო, კალთა გადაგუაფარე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!..
შენიდამ ველით ყუელა კარგობას,

შენ ხარ მილლეთის დამპყრებელი,
ქართული ენის დამბრუნებელი!“ (იქვე:275).

აკადემიკოს ნიკო მარის შემდეგ, ანუ 1904 წლიდან, ვიდრე 1989 წლამდე, ჩვენი სახელოვანი მტბევრებისა თუ ოპიზრების ნაკვალევზე გავლა ვერ მოახერხა ვერც ერთმა ქართველმა მეცნიერმა – ვერც კაცმა და ვერც ქალმა. სულის შემხუთველ საბჭოთა ეპოქაში, როცა თურქეთში ჩიტიც კი ვერ შეფრინდებოდა საქართველოდან მხოლოდ ჰუმანიტარულ დარგში აჭარელ ქალბატონებს შორის პირველმა მეცნიერებათა დოქტორმა შეძლო ამის გაკეთება. პროფესორ შუშანა ფუტკარაძის აზრით, „**ტაოკლარჯული ქართული მეტად რთული ისტორიის წიაღშია აღმოცენებული**, რომელშიც ისმის ამ მიწის ზედაპირზე დატრიალებული ავბედითი ქარტეხილების გამოძახილი: აქაური ქართული არ არის მონოლითური, რომლის დიალექტური დიფერენციაცია, ძირითადად, ემთხვევა მოცემული მხარის ისტორიულ-გეოგრაფიულ დაყოფას“.

თავისი მოღვაწეობით ქალბატონმა შუშანამ რის ვაი-ვაგლახით მოახერხა საუკუნეების მანძილზე დაკარგული ნათესავების პოვნა და მათში ჯერ კიდევ შემორჩენილი ქართული ადათ-წესების დეტალური აღწერა, დიდებული მონოგრაფიისა თუ ფუნდამენტური ლექსიკონის გამოცემა, „მიწის ყივილის“ გრძნობით გატანჯული აჭარისა და მესხეთ-ჯავახეთის მოსახლეობის გადაღმა თუ გადმოღმა მხარეების ძველებური ურთიერთსიყვარულის აღდგენა.

ამჯერად შევეცდებით, წარმოვადგინოთ მხოლოდ სქემა ჩვენი იუბილარის ლინგვისტური მოღვაწეობისა და ამ ფუნდამენტზე დაყრდნობით დავსახოთ ახალი პერსპექტივები:

პროფესორ შუშანა ფუტკარაძის შრომებში, რომელთა უმრავლესობა, სამწუხაროდ, დღემდე დაუსტამბავია, კვლევა მიმდინარეობდა ორი მიმართულებით: იმერხეული, ლივანური, მაჭახლური და ტაოური მეტყველება, ერთი მხრივ, და მუჰაჯირ ქართველთა მეტყველება, მეორე მხრივ, ანუ ძირძველი მოსახლეობის ქართული და თურქეთის შიდა რაიონებში საუკუნეთა მანძილზე აჭარიდან, მესხეთ-ჯავახეთიდან თუ ტაო-კლარჯეთიდან სხვადასხვა დროს გადასახლებულთა ქართული. თავისთავად ცხადია, მივიღეთ ძალზე რთული და ჭრელი სურათი, რაც განსაკუთრებით საინტერესო აღმოჩნდა ზოგადი ენათმეცნიერების პოზიციებიდან, კერძოდ კი ტიპოლოგიურად ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებულ ენათა მორფონოლოგიური თუ

ლექსიკოლოგიური ასპექტების თვალსაზრისით. ვფიქრობთ, მაშინვე უნდა დასმულიყო ე. წ. გარდამავალ დიალექტთა თუ კილოკავთა საკითხიც.

დეტალურადაა შესწავლილი ხმოვანთა და თანხმოვანთა სისტემა, მნიშვნელოვანი ფონეტიკური პროცესები, მეტყველების ნაწილთა აგლუტინაციური, ფლექსიური თუ დერივაციული ტიპები, რიცხვის წარმოება სახელსა და ზმნაში, ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორია, სტატიკური ზმნები,... გამოწვილვითაა განხილული პარადიგმატულ თუ სინტაგმატურ ერთეულთა კანონზომიერებანი ან მათგან განსხვავებული სპეციფიკური მოვლენები. დამაჯერებლადაა ახსნილი არა მხოლოდ თურქული ლექსიკური კალკები, არამედ ტიპოლოგიურად განსხვავებულ ენათა მიხედვით აგებული ქართული ფრაზებიც.

პროფესორი შუშანა ფუტკარაძე დაასკვნის: **„ოთხ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში თურქულ ენობრივ გარემოში მოქცეული მუჰაჯირთა ქართული დღემდე ცოცხლობს და ინარჩუნებს თავისთავადობას.** ცხადია, უცხო ენის გავლენით ბევრი რამ შეიცვალა, მაგრამ ძირითადი ლექსიკური ფონდი და გრამატიკული წყობა უმთავრესად უცვლელი დარჩა. აქაურთა მეტყველებას შენარჩუნებული აქვს ასი-ასორმოცდაათი წლის წინანდელი აჭარული დიალექტის იერსახე. რაც შეეხება ტაოკლარჯულს, ეს დიალექტური წრე ახლოს დგას აღმოსავლურ ქართულ ენობრივ სამყაროსთან, კერძოდ, მესხურ-ჯავახურთან; ამიტომ ბუნებრივად მიგვაჩნია ქართული ენის სამხრულ-დასავლურ დიალექტებს ზოგადად ვუწოდოთ „მესხური“. უკანასკნელი დებულება, ალბათ, სადავოც შეიძლება იყოს, მაგრამ აქ ამის შესახებ პაექრობის არც დროა და არც ადგილი.

ისტორიული ტაო-კლარჯეთის მეტყველება ყურადღებას იქცევს, უპირველეს ყოვლისა, ფონეტიკურ-ფონოლოგიური თვალსაზრისით. ეს ენება ფარინგალურ ჰ ბგერას და **ჟ/ღ** სონანტებს. ამ მხრივ ზოგი რამ დღემდე საკამათოა სხვადასხვა მკვლევართა შორის, ამიტომაც საანალიზო საკითხები უნდა შევისწავლოთ ექსპერიმენტული ფონეტიკის მეთოდოლოგიის მიხედვით, რაც არა მარტო სერიოზულ ფინანსურ ხარჯებთანაა დაკავშირებული, არამედ ამ ტერიტორიაზე უახლესი, მაგრამ იმავდროულად უმძიმესი ტექნიკური აპარატურის ტრანსპორტირებასთანაც. მიუხედავად ამისა, ეს საქმე უსათუოდ უნდა გაკეთდეს! – XXI საუკუნეში მხოლოდ მკვლევრის სმენით ორგანოზე დაყრდნობა პოზიტიურ შედეგებს ვერ მოგვცემს!..

რაც შეეხება უმლაუტს, როგორც მორფონოლოგიურ მოვლენას, აქაც უნდა გავაგრძელოთ მუშაობა პროფესორ შუშანა ფუტკარაძისა და სხვა მკვლევართა შრომებში წარმოდგენილი დაკვირვებებისა თუ მათი საილუსტრაციო მასალების საფუძველზე, კერძოდ – რა პროცესთან გვაქვს საქმე? არის კი ისტორიული სამხრულ-დასავლური მეტყველების უმლაუტი თურქულის მსგავსი მოვლენა და, მაშასადამე, არამონათესავე ენათა კონტაქტების შედეგი თუ საერთოქართველური (ან, უკეთ რომ ვთქვათ, სვანური) სისტემის მახასიათებელი, რომელიც ტიპოლოგიურად საოცარ პარალელს პოულობს გერმანულ პალატალურ (ე. წ. წინა მიმართულების) თუ ველარულ (ე. წ. უკანა მიმართულების) უმლაუტთან?

მაშასადამე, ისტორიული საქართველოს სამხრულ-დასავლური დიალექტების კვლევისას არა მხოლოდ მეგრულ-ჭანურ ფენას (და არა სუბსტრატს, როგორც ეს დღემდე კეთდებოდა) უნდა მიექცეს ყურადღება, არამედ – სვანურსაც. სერიოზულად უნდა იქნეს შესწავლილი არა მარტო ბილინგვიზმის, არამედ დიგლოსიის პრობლემებიც.

„ვარი“ საკმაოდაა გავრცელებული იმერხევის სოფლებში. აქაური მეტყველების მოსმენისას უთუოდ გავგახსენდება არა მხოლოდ IX-XI საუკუნეთა კლასიკურ ლიტერატურულ ძეგლებსა და თუშურში, ფშაურში, ხევსურულში, ფერეიდნულში არც ისე ხშირად დადასტურებული იგივე ფორმები „არსებობის“ აღმნიშვნელი მეშველი ზმნის I სუბიექტურ პირში, არამედ, სვანური ენის ყველა დიალექტში გავრცელებული **ხუარი** („ვარ“)ც, ყველაფერ ამას კი პრექართველურ დონემდე, ანუ თითქმის 3-4, შესაძლოა, 5000 წლის წინანდელ ვითარებამდე მივყავართ, რომლის გათვალისწინება სავალდებულოა ქართველი ხალხის ისტორიის, ეთნოლოგიის, არქეოლოგიის, წყაროთმცოდნეობის, მითოლოგიის, ფოლკლორისა და სხვა მომიჯნავე მეცნიერებათა სწორად წარმოსადგენად.

პროფესორ შუშანა ფუტკარაძის მიერ გამოვლენილ სტატიკურ ზმნებზე: **ხურია**, **ღვია**, **ყუღია**, **ხყვია**, ... დღესაც უნდა გაგრძელდეს მუშაობა სწორედ სვანურის მონაცემებიდან ამოსვლით, სადაც, განსხვავებით თანამედროვე ქართულისაგან, ზოგჯერ ანლაუტში არ მოგვეპოვება ნეიტრალური ქცევის აღმნიშვნელი მორფემა (შდრ. **ა-ხურ-ავ-ს**, **ა-ღ-ევ-ს**, **ა-წყვ-ი-ა**, ... ერთი მხრივ, და სვან. **სიდ** „დარჩენილია“, **შიდ** „ნებადართულია“, **წუა** „ჩანს, იშოვება“, **სგურ** „ზის“, **თერა** „ჩანს“, **ზი** „ძევს“, **ყურე** „დაწოლილია“, მეორე მხრივ. საყურადღებოა, რომ თანამედროვე სვანურში იშვიათად პრეფიქსიან და უპრეფიქსო

ზმნათა მონაცვლეობაც შეინიშნება, ოღონდ ეს უკანასკნელი მხოლოდ ღრმა მოხუცთა მეტყველებაშია დასტურდება: **ხაკურა** „აგდია“, მაგრამ **კურა**, **ხატურა** „ანთია“, მაგრამ **ტურა**... თუ ამგვარი რამ ტაოკლარჯულშიცაა მოსალოდნელი, მაშინ შესაძლოა, დაისვას უფრო გლობალური მნიშვნელობის საკითხი ქართველურ ენათა ზმნური კატეგორიების მორფემათა გამოხატვის მიმართების შესახებ უწინარესობა-შემდგომადობის თვალსაზრისით სინქრონიულსა თუ დიაქრონიულ დონეზე.

„უნდა“ ზმნისაგან მომდინარე **-ნა** ნაწილაკი დღეს ჩვეულებრივია სამცხურ-ჯავახურ მეტყველებაში. საინტერესოა, ეს მორფემოიდი იმერხევის მხოლოდ იმ სოფლებში გვხვდება, სადაც ოდესღაც მესხები ცხოვრობდნენ, თუ სხვაგანაც? ამ ფაქტს სერიოზული ახსნა დასჭირდება მომავალში ერთი და იმავე ენის კილოთა კონტაქტების პოზიციებიდან.

„ჩვენებურების ქართულში“ გამოქვეყნებულ ტექსტებში ლინგვისტის (და არა მარტო ლინგვისტის) ყურადღებას უთუოდ მიიპყრობს ფორმათა ორგანული და მეტაფრასული წარმოება. მაგალითად, ოპოზიციური წყვილი „**ყურს უგდებს**“ – „**ყურგდებულობს**“ და მისთანები უნდა განვიხილოთ უნივერსალიათა თვალსაწიერიდან. პროფესორ შუშანა ფუტკარაძის აზრით, ტიპოლოგიურად განსხვავებულ ენათა ურთიერთქმედების შედეგი უნდა იყოს შემდეგი აღწერითი შესიტყვებანი: იმერხეული **ჩაგვაყენა გზაში** (=„გამოგვაცილა“), **ტელეფონი უზამეთ** (=„დაურეკეთ“), **სელამი მიცა** (=„მიესალმა“) და სხვები.

ისტორიის ჩარხის უკუღმა ტრიალის გამო საუკუნეთა მიღმა დედასამშობლოს ფესვებს მოწყვეტილმა მეტყველებამ, თავისთავად ცხადია, სერიოზული ცვლილებები განიცადა, რასაც დღეს თავად მოსახლეობაც გრძნობს. „აჭარული და აქეური გურჯიჯა ერთმანეთ არ ეწყობა“ – ასე მოახსენა ქალბატონ შუშანას 76 წლის ფეჰმი იენილ-მაზმა (ხვერაძემ), ხოლო დაბა მურღულში (ნიგალის ხეობა) მას ერთმა მოხუცმა ქალბატონმა ცრემლნარევი ხმით უთხრა: „ახალგები აღარ ელტვიან გურჯიჯასა“ (ფუტკარაძე, 1993:421), რაც, რაღა თქმა უნდა, ძალზე სამწუხაროა.

აი, როგორ ჰყვება დიდებული ქართველი – პატრონი სტამბულის სავანისა (სადაც შენახულია მისი ამშენებლის გული), საქართველოს არაერთი სახელმწიფო უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორი ბატონი სიმონ ზაზაძე კათოლიკური ეკლესიის დარბევის შესახებ 1957 წელს: „გაძარცვეს სავანე... შეეშინდენ, გაყვითოდენ, ავათ გახდენ, შიშით

კიბო დეემართენ აქაურ კათოლიკებსა“ (იქვე: 147). ვერც ერთ თანამედროვე ქართველურ ენასა თუ დიალექტზე ვერც ერთი ქართველი ვერ გადმოგცემს, ალბათ, ამგვარად თავს დატყუებულ უბედურებას.

მაშასადამე, ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მეტყველება შესწავლილ უნდა იქნეს არა მხოლოდ საკუთრივ ლინგვისტური (მორფოლოგიური, მორფონინტაქსური, ლექსიკურ-სემასიოლოგიური თუ ეტიმოლოგიური) თვალსაზრისით, არამედ უფრო ფართო თვალსაწიერიდან – ინტერდისციპლინარული ასპექტებით. პროფესორ შუშანა ფუტკარაძის მოწაფეებსა თუ კოლეგებს ძალზე სერიოზული სამუშაო აქვთ ჩასატარებელი მომავალშიც, მით უფრო ახლა, როცა, ღვთის წყალობით, პოლიტიკური ამინდი ამკარად დათბა, რაც აუცილებლად უნდა გამოვიყენოთ მეცნიერებმა.

„ჩვენებურების ქართულში“ არაერთი ისეთი ამბავია მოთხრობილი, რომელთაც ვერავინ – ვერც კაცი, ვერც ქალი და ვერც ბავშვი – უცრემლოდ ვერ წაიკითხავს. საკმაოდ შეზღუდული რეგლამენტის გამო, მოვიყვანთ მხოლოდ ერთ პატარა ნაწყვეტს 94 წლის პავლე ზაზაძის ნაამბობიდან, 1913 წელს არღელ მღვდელს, შალვა ვარდიძეს, რომ გაჰყვა სტამბულში ახალციხის რეგიონის სოფელ უდედან სამღვდლოდ მოსამზადებლად:

„ფიქრებში წავალ ბევრჯერა – მევიარ აქაურობასა. მახსოვს, სოფლის ტყეში ერთი დანგრეული ეკლესია იყო – დედამ წამიყვანა იქა და ვილოცეთ. ტყეში რომ შეხუალ, ერთი დიდი წყარო შეგხდებდა. იმ წყაროს წყალი მწყურია ახლა... ბევრჯერ სიზმარში მესიზმრა. ამ ბოლოხან დამესიზმრა წყარო, ამა ვერ ვსვი, დაკეტილი იყო – დიდი ოქროებით იყო დაფარული, ოქროები კაი საქმეა, საქართველო სინათლეში გამოვა, მარა დაკეტილი. რომ იყო და ვერ ვსვი, ეს არ დამწონდა... ესა საქართველოსთვისაც არ ამბობს კარგსა, რატომ იყო წყარო დაკეტილი? ჯერაც იმაზე ვფიქმანობ და ვერ გამიგნია... ჩემი ყისმათი აღარნა იყოს ჰელბეთ იმ წყაროს წყალი... გადაწყვეტილი მაქ, ამ წელიწადში შემოვიდე საქართველოში სარფის კარიდამ. ზღუთ წაველ ბათომი-დამ, ხმელეთით მოვალ... ეხლა კაი მოდით, ძალიან გამახარეთ. საქართველოდან მოსული დიდი ხანია აღარ შემბდენია...“ (იქვე: 149).

და მართლაც, ჩამობრძანდა თითქმის საუკუნოვანი კაცი საქართველოში! დღეს თუ ახალციხის სახელმწიფო უნივერსიტეტი დიდებულ საერთაშორისო სამეცნიერო სიმპოზიუმებს მასპინძლობს ხოლმე, ეს ბატონი პავლე და სიმონ ზაზაძეთა დამსახურებაცაა! ამის დასტურია მათ მიერ დაფინანსებული მათივე სახელობის სააქტო დარბაზი, რო-

მელიც თანამედროვე არქიტექტურისა თუ უახლესი ტექნიკის მიღწევების მიხედვით და ხელთუქმნელი მშვენიერებითაა აღვსილი.

ზემოთ მოყვანილ პატარა ნაწყვეტში ბევრი რამ იქცევს ყურადღებას: ქალბატონი შუმანას ისეთ შესანიშნავ მოქართულე მთქმელსაც კი, როგორც პავლე ზაზაძე გახლდათ, ქართული „მაგრამ“ (ღიალექტური „მარა“) კავშირის გვერდით არაბული „ამა“-ც წამოსცდა. ასეთიადი უცხო ქვეყანაში მომწყვდეული ყველა მცირერიცხოვანი მოსახლეობის მეტყველების ბედი! – ქართველები გამონაკლისები ხომ ვერ ვიქნებით?!

განსაკუთრებით მინდა გავხაზო, რომ არათუ საკუთრივ ტაოკლარჯული, არამედ არანაირი სამხრულ-დასავლური ან სამხრულ-აღმოსავლური, არც საქართველოს ტერიტორიაზე მყოფი (აჭარული, მესხური, ჯავახური) და არც ჩვენი ქვეყნის ბედკრული ისტორიის გამო მის საზღვრებს გარეთ მოქცეული (ინგილოური, ფერეიდნული) ლექსიკა დღემდე არ არის შესწავლილი ეტიმოლოგიური თვალსაზრისით, თუმცა მასალა უკვე საკმაოდ გვაქვს ქართულ თუ უცხოელ ეთნოლინგვისტთა წყალობით.

მუჰაჯირი ქართველების თავზე წისქვილის ქვა არ დაბრუნებულა, თორემ სხვა არაფერი დაჰკლებიათ. „გაჭირვებისაგან დერდით გველწეთ, თვალეზე ცრემლი და ზრუგში ოფლი არ შეგვეშრობია,“ – ეუბნებოდნენ ქალბატონ შუმანას ღრმად მოხუცი მთქმელები და მაინც, მიუხედავად საუკუნეთა განმავლობაში შეუხორცებელი „მიწის ყივილის“ ჭრილობისა, დღეს მაინც ასე ლოცულობენ მათი შთამომავლები: „ღმერთო, მეგვე წვიმა-წყალი, შიგვინახე ზე და თუარე!“ (იქვე: 81).

აი, როგორ მღერიან დღეს ტაო-კლარჯეთში:
 „შავი ზღვის პირზე თოვლი მოსულა, შენი ფუტკარი სხუასთან
 წასულა,
 შავი ზღვის პირზე მასკლავი ბწყინავს, შენი ფუტკარი დღეს სხუაგან
 ფრინავს,
 ბახმაროს თებზე დაუთოვლია, შენი ფუტკარი სხუას უპოვნია...
 შეფრენილო ფუტკარო, წადი, მავანს უთხარო:
 – შენ ქართული შვილი ხარ, შვილო, მოდი ჩემთანა!..
 წიფლი ფურცელ ნუსხას დავწერ დამწიფული მოცვითაო,
 წყარო წყალი მოდინდება, არ ეტევა ღარაზეო,
 შენი – ჩემი სიყვარული არ იწონვის ფარაზეო...
 აბრეშუმის ლანდებიო, რა ლამაზი ბძანდებიო,

საყვარელო, შენ და მეო, შენ დღე გიყუარს, მე – ღამეო;
ბათუმო და გურიო, თქვენი ნახვა მწყურიაო...“
(იქვე: 54–55,95,143).

და ეს ყველაფერი „ჩვენებურების ქართულმა“ გვამცნო!!! პროფესორ შუშანა ფუტკარაძეს სხვა რომ არაფერი გაეკეთებინა, მარტო ეს ფუნდამენტური წიგნიც იკმარებდა ქართული სამეცნიერო ლიტერატურის ოქროს ფონდისთვის! სწორედ ამიტომ ჩატარდა ასეთ მაღალ აკადემიურ დონეზე და იმავდროულად მომხიბლავად მისი ავტორის დაბადების 70 თუ სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობის 45 წლის-თავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო სხდომა!..

ქალბატონო შუშანა, მთელი სულითა და გულით გილოცავთ ბარაქიანი ჭირნახულის მოწევას და მოკრძალებით გლოცავთ მომავალი წარმატებებისთვის! თქვენ ხომ დიდი ნიკო მარის გაკვალულ გზაზე იარეთ მთელი სიცოცხლის მანძილზე, ახლა კი ჩვენს კოლეგებსა და მოწაფეებს დავულოცოთ მოღვაწეობა თქვენს ნატერფალზე!...

იზა ჩანტლაძე
5 დეკემბერი, 2012 წელი